

zaterdag 14 juni 2014 · 7 minuten lezen

Hun preutse ongelooft zit ze in de weg, daarom mislukt de atheïstenkerk

Atheïsten die kerkje spelen duiken overal op. Niets nieuws onder de zon. En ze gaan ook weer kansloos ten onder.

KOERT VAN DER VELDE

Koert van der Velde (1960) is godsdienstwetenschapper. Hij was religiejournalist voor Trouw en promoveerde op 'Flirten met God', een studie naar religiositeit zonder geloof.

Atheïsten die wel kerkdiensten willen maar de neus ophalen voor religieuze beelden en rituelen zijn eigenlijk maar preuts. Zij menen dat God niet bestaat en dat religieuze uitingen niets over God zeggen, zoals gelovigen claimen. Gelovigen hebben alles zelf verzonnen, maar willen dat niet toegeven. Daarom moeten atheïsten de hele boel verwerpen. Dat beperkt hun mogelijke repertoire aan verhalen, symbolen en rituelen enorm. En maakt hun kerkdiensten tot een kale vertoning. Zo zitten atheïsten gevangen in hun eigen ongelooft.

Overal in de westerse wereld schieten de atheïstische kerken uit de grond. Ruim een jaar geleden begon de Sunday Assembly in Londen en inmiddels zijn er al 28 vestigingen in Ierland, de Verenigde Staten, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland. De komende maanden volgen verschillende Europese landen; in Nederland in Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Apeldoorn. Want de hele wereld moet veroverd.

Er zijn hier al verschillende initiatieven om op atheïstische basis kerkdiensten te houden. In de Amsterdamse Nieuwe Liefde houdt de actrice Ricky Koole elk seizoen een dienst voor ongelovigen, de cabaretière Sara Kroos doet in Weesp dito diensten achter een strijkplank, en de gelovige christen Gerko Tempelman organiseert in de hoofdstad de Church for Atheïsts (zie kader). De meeste atheïstische diensten imiteren vormen uit christelijke kerkdiensten, inclusief preek en samenzang, maar zonder dat je ergens in hoeft te geloven - hoogstens dat God níet bestaat. Bij de Sunday Assembly is de preek een lezing over wetenschap, bij de samenzang klinkt een popsong die je mee kunt zingen. Er wordt in ieder geval geen God aangesproken - dat is taboe. De ene kerk is

preutser dan de andere. In Tempelmans Church for Atheists is alleen plaats voor gesprek. Zingen gaat te ver. "GEEN finale antwoorden. GEEN rituelen, GEEN devotie of spirituele commitments", schrijft hij ter aanprijzing. De dienst bij Sara Kroos is inclusief 'de bloemen van de week' en een omgekeerde collecte - je geeft niet, je krijgt. Er zijn psalmen te horen 'waar het godelement is uitgehaald', vertelde ze bij Pauw & Witteman.

De ongelovige kerkdiensten lijken speciaal belangstelling te wekken bij mensen die zich hebben losgemaakt van een orthodox-christelijke opvoeding. Die was enerzijds benepen, maar anderzijds beschut. De diensten willen het beschutte terughalen zonder het benepene - iedereen is welkom, wordt benadrukt.

Met kerkdiensten voor ongelovigen wordt namelijk meer beoogd dan nostalgie. Kroos doet het "om na te denken over waarom we hier zijn, en om saamhorigheid te creëren". Religies kennen allerlei waardevolle manieren om gemeenschapszin en normen en waarden in de samenleving te cultiveren, zegt de Britse atheïstische filosoof Alain de Botton, inspirator voor tal van atheïstische initiatieven. "Religie doet vorsten knielen, en leert dat wereldlijk succes voor God geen rol speelt", schrijft hij in zijn boek 'Religie voor atheïsten'.

Met een blik op het christelijke avondmaal stelt hij voor gezamenlijke agape-maaltijden te houden om de gemeenschapszin te bevorderen. Ook pleit hij voor anonieme digitale klaagmuren op centrale pleinen van steden; voor het cultiveren van medeleven; voor seculiere kruiswegstaties over de dilemma's van het leven zoals ziekte en dood, en voor nieuwe tempels - ter ere van de lente, voor goedheid, kalmte, en vergiffenis. Dit alles om reflectie over wenselijke morele reacties op te roepen - zoals aardig en onbaatzuchtig zijn.

In Londen is een atheïstische tempel gepland en in Amsterdam opende onlangs een School of Life, een kopie van De Bottons Londense hoofdkwartier waar ook 'strictly secular' zondagse preken (inclusief popsongs), yoga en mindfulness op het programma staan. Ook de Nederlandse School of Life gaat mindfulness aanbieden en wil vanaf september diensten houden in de Amsterdamse Oude Kerk. De Nederlandse initiatiefnemer Laurens Knoop sluit daarbij niet uit dat hij ooit verder zal gaan dan De Botton. "In ben agnost en sta open voor aanbidding van een christelijke god in theatervorm, mits het goed in elkaar steekt."

Bij de atheïst De Botton - die er streng op toeziet dat zijn concept binnen de door hem vastgestelde lijntjes blijft - is het waardevolle van religie niet wat het altijd en overal is geweest: de poging contact te onderhouden met een of andere hogere wereld. Dat is iets wat hij compleet waardeloos

vindt. Hij schrijft dan ook dat zijn boek een "poging is om afkeer van de bovennatuurlijke kant van religie te verzoenen met bewondering over bepaalde religieuze ideeën en gebruiken". Zijn afkeer geldt niet alleen natuurwetdoorbreekende wonderen - daar geloven veel hedendaagse christenen ook niet meer in - maar ook God, hoger plan, karma, kortom alle religieuze verbeeldingen van wat er achter de grens van het menselijk begrip zou kunnen liggen.

Door hun geloof dat er geen transcendente werkelijkheid bestaat waarmee mensen contact kunnen zoeken, door hun verbeterde afkeuring ervan, kunnen atheïstische pleitbezorgers van religie de waarde ervan niet goed zien. Hun ongeloof houdt ze gevangen in de beoordeling van religieuze beelden als waar of onwaar.

Religieuze beelden en rituelen kunnen hun daarom maar moeilijk inspireren, laat staan dat die hen zouden kunnen helpen iets religieus te beleven.

Deze kijk op religie - ertegen zijn, maar er toch ook iets van willen - is in het verleden vaker vertoond. Van hun geloof gevallen intellectuelen pleitten al voor religie sinds de achttiende eeuw. Want religie kan mensen samenbrengen, de moraal ondersteunen en existentiële zekerheid geven. Voltaire bijvoorbeeld maande eens zijn intellectuele dinergenoten tot stilte. De discussie over hun gemeenschappelijke inzicht dat als er al een god is, die zich zeker niet met de wereld bemoeit, moest worden gestaakt totdat alle bedienden de eetzaal hadden verlaten. Want als zij het zouden horen, zouden ze er vast met het tafelzilver vandoor gaan. Als God niet bestond, moest hij wat Voltaire betreft worden uitgevonden.

Auguste Comte, de negentiende-eeuwse grondlegger van de sociologie, maakte daar werk van. Omdat volgens hem een samenleving zonder religie in chaos uiteenvalt, verzong hij een complete religie zonder godenwereld, maar met eigen rituelen, feestdagen, gebouwen, uniformen en functies. Zichzelf riep hij uit tot de hogepriester, en zo maakte Comte zich onsterfelijk belachelijk. Maar dat bracht het pogen zelf geen schade toe. Ook na hem gingen atheïsten aan de slag om de ideale religie zonder goden te ontwerpen; om de mensheid te eren en zo het samenleven harmonischer te maken. In de Sovjet-Unie was er zelfs een universitaire discipline die probeerde het atheïsme de belangrijke functies van religie te laten vervullen.

Het gemis blijft, kennelijk. Ook bij atheïsten. Tegelijk met hun inzicht dat mensen niet religieus zijn omdat er goden bestaan, maar omdat religie nuttige functies vervult voor individu en maatschappij, zie je pogingen religies te stichten die de gewenste functies moeten vervullen, maar dan zonder geloof in een god. Nu dus door atheïsten zoals De Botton en de oprichters van de kerken voor atheïsten.

Maar alle sociale en psychologische functies van religie bij elkaar vormen nog geen religie. Een religieuze bijeenkomst is kwalitatief heel anders dan een atheïstische kerkdienst.

Als je onder een kerkdienst zoals gebruikelijk een religieuze plechtigheid verstaat, is een atheïstische kerkdienst een contradictie. En dat trekt de aandacht. De belangstelling voor de atheïstische initiatieven is groot, allermeeest in de media. Maar het nieuwe - nu ja, eigenlijk is er dus niets nieuws aan - zal er gauw vanaf zijn. Ook de huidige pogingen zullen stranden, net als alle eerdere. Dit komt doordat ze het belangrijkste van religie laten liggen.

De kern was altijd en overal de uitbeelding en beleving van contact met de wereld van God, goden of iets abstracters achter de grens van ons begrip. Iets dat ons op de een of andere manier aanspreekt en waarmee mensen op hun beurt verbinding en contact zoeken - bijvoorbeeld met rituelen.

Op de eilanden van secularisatie in het moderne Westen na, is en was de contactbeleving het sterkst motiverende aspect van religie. Zonder ontbreekt voor de meesten de zin. Deze beleving zet aan tot ultieme liefdadigheid en tot zelfopoffering - zowel ten goede als ten kwade, van de vermoorde pater Frans van der Lugt in Syrië tot de WTC-terrorist Mohammed Atta. Dit was door de millennia heen oorsprong, centrum en doel van alle religieuze activiteit: verbinding met iets hogers zoeken. Dit is ook wat christenen in een traditionele kerkdienst doen.

De bezoekers van atheïstische kerken verafschuwen dit geloof, ze vinden het onmogelijk en ongewenst. Want alle religieuze voorstellingen zijn mensenmaaksels en zeggen niks over een god maar alles over de mensen - die de goden ook nog eens misbruikten om er hun naasten mee te onderdrukken.

Allemaal waar. Maar mensengemaaktheid is niet het springende punt om religie te versmaden. Want de simpele reden dat iets door mensen is gemaakt, diskwalificeert dat toch niet noodzakelijkerwijs voor het gebruik ervan?

Vooraf het geloof erin lijkt het probleem. Atheïsten blijven gevangenzitten in de kwestie van de geloofwaardigheid van religieuze verbeelding. In het idee dat religieuze beelden geloofwaardig moeten zijn om ze te kunnen inzetten, verschilt atheïsme niet van religieus geloof. In hun zucht om stelling te nemen tegen gelovigheid, slaan atheïsten door, ontkennen ze wat ze uiteindelijk niet kunnen weten, en verworden ook zijzelf tot gelovigen.

Er is een steeds groter deel van de bevolking dat het geloof voorbij is. Ze noemen zich agnost of ietsist. Zij zijn niet ongelovig maar eerder agelovig. Geloofwaardigheid is voor hen geen criterium meer om religieuze verbeelding al dan niet te cultiveren.

Ze zetten religieuze verbeelding in als ze dat inspirerend vinden. Zo kunnen ze openstaan voor een

veel rijker en interessanter repertoire dan de atheïsten. Zulke flirters met God bezoeken een kerkdienst, spiritueel festival of doen mee aan een boeddhistisch ritueel. Als het de religieuze verbeelding maar voedt. Zo kan er toch iets religieus worden beleefd. Zoals de ervaring dat je in een zinvol universum leeft waarmee je in contact staat op een manier die ondoorgrondelijk is - al duurt zo'n beleving maar even.

Deze houding tegenover het ongeloofwaardig geworden religieuze erfgoed wordt tegenwoordig steeds vanzelfsprekender. Atheïstische kerkdiensten wensen hier vanwege hun preutse ongelooft niet op in te spelen. Daarom zullen ze mislukken.

'Bekeren is niet het doel'

De 'Church for Atheists (and agnostics and the rest)' is een initiatief van theoloog en filosoof Gerko Tempelman, een gelovige christen.

Hij wordt betaald door orthodoxe Amerikaanse christenen, zoals The Orchard Group die de mensen wil 'terugbrengen tot God'.

Op een video op hun website zegt Tempelman over zijn motivatie: "Wij voelen de urgentie van het evangelie voor de stad. Mensen staan er open voor, maar weten niet dat het antwoord kan liggen in kerken of het christendom."

Tempelman zegt desgevraagd dat hij atheïsten wil 'begrijpen, niet bekeren'. "De Orchard Group ziet Amsterdam als het voorland van het nu nog veel geloviger Amerika. Zij vragen zich af hoe ze straks de mensen nog kunnen aanspreken als de kerken daar ook leeglopen. Ik heb carte blanche gekregen om in Amsterdam seculiere vormen van zingeving te onderzoeken.